

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותה יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

מצבי תודעה שמאניים למטרות ריפוי והתפתחות התודעה.

הרצאה בכנס של האגודה הישראלית לפסיכוטרפיה אנליטית
על מצבי תודעה במרחב האנליטי.
יפו 21-22 לפברואר 2008.

רות נצר¹

"בעולם שנטלו ממנו את האשליות והמאורות אדם מרגיש עצמו זר. גלות זו אין לה תקנה,
מפני שהיא חסרה את זכרונות המולדת האבודה, או את תקוות הארץ המובטחת."
(אלבר קאמי. המיתוס של סייזפוס)

"בְּרַכָּה מְלֵאָה בְּיַיִן. הַתּוֹדָעָה שְׁטָה בְּיַיִן, סְפוּנָה בְּזִכּוּכִית שְׁקוּפָה, כְּפֶתַח בְּאֵר שְׁתַּחֲתִיתוֹ לֹא יְדוּעָה,
עֲרֶפֶל אָדָם נְעוּץ בְּמַעְגַל אֹר, שְׁפֵת מְרֵאוֹת עוֹלָה מְמַצּוֹלָה, צוּרָה תוֹסֶסֶת, מְתַחַדְשֵׁת, מְשִׁתְּנָה,
נוֹצֶרֶת יוֹצֶרֶת מְעַצְמָה."
(חיה אסתר. טרם פורסם)

נעסוק כאן בחוויות שהן טבעיות לנפש, אולם עד כה לא קיבלו את ההכרה והמקום הראוי להן
בכתיבה המדעית הפסיכולוגית, וגם אין לנו מושגים מתאימים להכיל ולתאר אותם. אנחנו נפתחים
כיום יותר ויותר להכרה במוגבלות יכולתנו להבין את הנפש והיקום, ומכירים במוגבלות המושגים
שלנו להבין את הבלתי ידוע, שהרי ה'לא-מודע' מנוסח בהגדרה שלילית, של מה שאין בו, ושל
היותו בלתי ניתן לידיעתנו, ואינו מבטא את מלאות תכניו.

בדיון במצבי תודעה שמאניים נשאל את עצמנו – מה זה 'לא מודע'? האם יש 'לא-מודע' רוחני בנוסף
ל'לא-מודע' המקובל עלינו? אולי נכנה אותו 'על-מודע', או 'לא-מודע'?
האם לא נכון יותר לומר שהלא-מודע הקולקטיבי אינו 'לא-מודע' אלא תודעה תת-קרקעית של הנפש
הכלל אנושית? אולי במקום להבחין בין 'מודע' ו'לא-מודע' עדיף שנבחין בין התודעה הרגילה לבין
תודעה אחרת שאינה מודעת לנו, כאשר התודעה האחרת מכילה את החומרים הקולקטיביים
הארכיטיפיים-המיתולוגיים, ואת התודעה המיסטית, הרוחנית והקוסמית.

¹ פרק מספר בכתובים.

ועוד נשאל: האם יש גם עצמי לא-מודע? האם יש רק עצמי של היחיד או שיש עצמי בתוך עצמי, כמו בחזיון של יורדי המרכבה במיסטיקה היהודית שראו את היכלות אלוהים כהיכל-בתוך-היכל והיכל-מעל-היכל כאחת. האם יש עצמי של היחיד ועצמי קוסמי שהיחיד נתון בתוכו? שאלות אלה ישארו פתוחות.

כדי להבין מהם מצבי תודעה שמאניים נגדיר מהו השמאן. בתרבויות שבטיות השמאן הוא הדמות המרכזית בשבט, שממלא את התפקיד המכיל-כול של איש הידע הרוחני והרפואי, איש הדת המתקשר עם הרוחות והאלים, ואיש הטקסים הפולחניים-דתיים-רפואיים של השבט.² מגמתו להביא איזון והרמוניה בנפש היחיד, בחברה וביקום. הוא ממלא את התפקיד הארכיטיפי של הכהן, מורה הדרך, החכם הזקן, המכשף-קוסם, המרפא, האמן, והליצן-שוטה כליצן הקדוש.³ יש בו את השילוב היחודי של יכלת לפרוץ את הגבולות בין התחומים וגם לחבר ביניהם – לנוע בין שמים וארץ ותהום;⁴ בין תחומי התודעה השונים. להבנתי, השמאן בחברה השבטית מגלם את תפקודי העצמי הקולקטיבי – המרכז הנפשי המארגן, מכוון תהליכים ומרפא – עבור החברה כולה, והוא גם המתווך בין החברה לעצמי הקולקטיבי-השבטי.

השמאן עולה, בחוויתו, בטראנס אקסטטי לשמים או לממדים אחרים, ויוצא למסעות דוגמתם יש רק בעולם המיסטיקאנים. "מסעותיו" אל העולמות הלא-נודעים, אל המציאות הקדושה, מתרחשים במצב תודעה אחר, של דמיון-חזיון-הזיה-התגלות-נבואה.

על בלעם נאמר: "ותהי עליו רוח אלוהים וישא משלו ויאמר... נאום, שומע אמרי-אל, ויודע דעת עליון; מחזה שדי יחזה, נופל וגלוי עיניים" (במדבר כד, 2-4). יש כאן תאור של מצב אקסטטי כמו מחלת נפילה או השתחויה, כשהוא נופל על פניו, תאור חזיון של דעת עליון, שינוי מצב תודעה, כשעיניו גלויות לראיה פנימית, למראה עליון.

השמאן-נביא מקבל ידע חדש עבור הזולת והחברה כולה. לדברי משה אידל, חוקר הקבלה, החברה הופכת למטופל הקולקטיבי של השמאן. המטפל-הפסיכותרפויט של ימינו ממלא תפקידים רבים מתפקידי השמאן, אם כי עבור היחיד בלבד – כמתווך בין היחיד ללא מודע ולעצמי.

הביטוי 'מצבי תודעה שמאניים' הוא הגדרה שלי, ובמושג הזה אני מנסה לגשר בין השאמניזם הקדום האוטנטי לבין הניאו-שמאניזם העכשווי;⁵ לבין הפסיכולוגיה הטרנס-פרסונלית העכשווית שכוללת בה הכרה בגלגול-נשמות, פארפסיכולוגיה, טלפתיה, סינכרוניסטי; לבין חיפוש אחר חוויות שנובעות משיקויים משכרים וסמים; ולבין מיסטיקה שהבטים ממנה נוכחים יותר ויותר בחיינו, בתכנים ובמדיטציות הבודהיסטיים והקבליים, ובריקוד האקסטטי החסידי והסופי. כל אלה משמשים כיום למטרות ריפוי הנפש והתפתחות התודעה ובטרפיה וטרפיה עצמית, והם בשרות העצמת העצמי. כוונתי לדבר על מצבי תודעה שהם העצמה של הפתיחה הרגילה שלנו ללא-מודע. קמפבל (1998: 115) אומר: "זאת חוויה ממשית של מעבר מן הארץ אל ממלכת הדימויים המיתולוגיים, אל האלוהים, אל כס העוצמה". אנחנו מדברים כאן על מצבי תודעה אחרים (consciousness) (Altered states of) שחורגים מהגדרות הרגילות של ה'לא-מודע', שהמפגש איתם מטלטל, מדהים, מעורר יראה והתפעמות, יכול להביא השראה רוחנית יצירתית ולהרחיב את הנפש אל ממדים אינסופיים, להביא חוויה מיסטית או לחילופין להביא למאניה, הזדהות מגלומנית, שגעון.⁶

² על הגדרות השמאן ראו גם מגד (1998) עמ' 27-31.

³ ראו נצר (2008) פרק י"א, עמ' 239-233. וכן אלשטיין (1998) עמ' 163.

⁴ ראו בילו (1993) פרק י"ז.

⁵ כגון החוויות הכמו-שאמניות המתוארות בספריו של קרלוס קסטניידה. המחקר האנתרופולוגי שולל את האמת האוביקטיבית של ספורי קסטניידה.

⁶ כמו המנאדות, הנשים שמלוות את דיוניסוס, שבפולחן האקסטטי משתגעות וקורעות לגזרים כל יצור חי שבא לקראתן.

יכולה גם להיות תגובת דכאון כשמסתיימת ההתפעמות וניצבים נוכח הפער בין החוויה העליונה לבין החיים הארציים.

המעבר למצבי תודעה אחרים מסתייע בתרבויות העתיקות וגם בימינו על ידי חומרים הלוצינוגניים-פסיכוטרופיים (פטריות פֵּיֹטְהָ, מסקלין, היאווסקה), שיקויי שכרון שונים בפולחנים דתיים ומיסטיים (משקה ה'הומה' בהודו העתיקה, ה'סומה' באירן העתיקה, היין בפולחנים ובמיסטריות של דיוניסוס, שיקוי מצמח הקיקיון במיסטריות של אלואזיס) הסם הוא היוצר שינוי בתחושות הזמן, הגוף והמקום, ואת תחושת האלמוות, ומכאן קישור לקדושה האלוהית⁷. אליאדה סבור שחוויות שמאניות אלה הן מקור החוויה הדתית וטקסי הדת⁸.

מדובר במצב שמאפיין מצבים היפנוטיים, מצבי חלום, מצבים תחת השפעת סמים – חלימה ערה שנחווית כמציאות. מצב שלעתים מסומל על ידי היפוך⁹ תודעה וחוויה, או התנהגות הפוכה מהרגיל¹⁰, שבאמצעותם מועצמים, או משתנים-מתהפכים תהליכים נפשיים שונים. מדובר במעבר לחשיבה ראשונית, אסוציאטיבית, טרום סימבולית, מעין דיסוציאציה, חוויה חוץ-גופית, הזיות, דמיון מוגבר, שינויים בתפיסת הגוף, חידוד הזיכרון, התפיסה והחושים, שינוי בתפיסת זמן, חוויות אור, הארה, אושר, אהבה, שמיעת קולות ושמיעת דבור.

בנבואה, במיסטיקה היהודית, במיסטיקה הסופית והנוצרית, אצל השמאנים בתרבויות השבטיות – אצל כולם נמצא שימוש בטכניקות כניסה למצבים אלה¹¹, שכוללות שימוש במוזיקה קצבית, צבעים, תנועות גוף ריתמיות, אקסטטיות, הדמיה, אופני נשימה, צום, בידוד כחסך חושי וחברתי, מחסור בחמצן (אהל הזעה), לעתים פגיעה-פגיעה גופנית עצמית¹², או חגיגות יצריות קולקטיביות (כמו בקרנבל, שגם הוא כעין שינוי מצב תודעה ומאפשר פתיחה לאקסטטיות ויצריות). כל אלה משפיעים על הפעילות המוחית, פועלים כסוגסטיה עצמית לכניסה למצב התודעה האחר. בתרבויות שבטיות הכניסה למצב תודעה אחר היא הריטואל של השמאן, או שמקיימים ריטואלים טקסיים קבוצתיים של טראנס (בעברית: חרגון), ששימשו לטקסים דתיים, ולריפוי היחיד והחברה, מאז העת העתיקה ועד ימינו. הריטואלים האלה שנועדו להשפיע אל האל שיעניק מטובו, משמשים למעשה לשינוי מצב תודעה של המשתתפים – להתעלות הנפש, אקסטזה, חדווה, שייכות לשבט ולאלוהות, ונראה לי שתחושות אלה הן מקור תחושת השפע האלוהי המוענק לאדם בעת ההתעלות. לעתים ההתעלות מלווה תחושה אומניפוטנטית של יכולת מאגית של שינוי של העולם, מה שהמיסטיקאים מכנים השפעה על העולמות העליונים האלוהיים. אידל (2000), פדיה (2002) והלנר-אשד (2005) חוקרי הקבלה מתייחסים למיסטיקאים היהודים כשמאנים. אידל אומר שחוויות פאראנורמליות¹³ – של דיבוקים, מגידים, מסעות לרקיע (עלית נשמה), חוויות טראנס – שהם מצבים כמו-שמאניים היו

⁷ הפסיכולוג בני שנון, שהתנסה פעמים רבות בחזיונות משיקוי היאווסקה, טוען שייתכן שחוויות הר-סיני של משה והעם כולו במתן תורה הן תוצר של צמחים מכילי חומרי הזיה שקיימים במדבר. (הארץ. 4.3.08)

⁸ לפי אליאדה, השאמניזם והמיסטריות הם מקור החיפוש האלכימי אחר היסוד הנצחי, שהוביל אותם להכרה בתהליכי ההתפתחות הנפשית לקראת שלמות העצמי.

⁹ בקלפי הטארוט, שמסמלים את הארכיטיפים הפועלים בנפש האדם במסע החיים, ההיפוך מבוטא בקלף 'התלוי', שתלוי הפוך, כשפניו לכוון המעמקים והילה סביב ראשו. הוא מסמל, בין השאר, את ההתמסרות לתודעה אחרת, שהיא הפוכה מהתודעה הרגילה, ולהתנהגות חריגה מהנורמות, שמביאות הארה. ראו נצר (2008) עמ' 227.

¹⁰ דוגמאות היפוך – ההתחפשות בקרנבלים, שהן היפוך זהות. והיפוך התנהגות כמו שריקת הנער הבוגר ביום כפורים, שהיא פותחת את שערי השמים, בספור החסידי.

¹¹ תאור מפורט של טכניקות וחוויות מובא בספרו של משה אידל (1988). 'החוויה המיסטית אצל אברהם אבולעפיה'. וכן בספרה של חביבה פדיה (2002). 'המראה והדבור. עיון בטבעה של חווית ההתגלות במסתורין היהודי'.

¹² ביהדות מוכרת תופעת ההתגודדות של חתוך ושריטה עצמית כדי להגיע להשראת נבואה: 'ויתגודדו [נביאי הבעל] כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם' (מלכים א, יח, כח). השמאן כגואל פצוע (ארכיטיפ המרפא הפצוע) – מתקשר עם המוטיב היהודי שהמשיח עצמו פצוע. הוא יושב בשערי רומי וחובש את פצעיו שלו (במסכת סנהדרין, צ"ח, ע"א). ראו גם נצר רות (2004) פרק ט"ז: הפצע והחיפוש אחר הגביע הקדוש. וכן:

מיליה (2006) עמ' 25-35.

¹³ פאראנורמלי (paranormal) הוא מה שאינו מתיישב עם תיאוריות פיזיקליות, ואשר מעורבים בו כוחות על-טבעיים.

ידועות בעולם היהודי. הבעש"ט מתואר, לפי אידל כבעל יכולת קליטה על טבעית שמאניסטית ומאגית. ידועה 'עלית הנשמה' של הבעש"ט שבה פגש את המשיח ושאל אותו מתי יבוא, ונענה – "כאשר יפוצו מעייניך". (שם. עמ' 140-146). הבעש"ט הוריד ממרומים את סוד הדרך להתעלות למרומים שמסייעת ללמוד את הסודות שעתידים לסלול את הדרך לביאת המשיח.

בטקסי טראנס דתיים, ובטקסי ריפוי שמאניים – האדם מנסה להרחיב ולפרוץ את תודעתו אל מעבר לגבולותיה כדי להגיע לחוויה ישירה של הממשות, של האמת המוחלטת שמעבר לכל; כדי להגיע חוויות בעלות עצמה, הרבה מעבר למה שהינו בתודעת המציאות הרגילה, להגיע לחוויות שיא או אף לחוש עצמו נוגע בשלמות העצמי, באלוהי ובנצחי.

מדובר בהתנסות בחווית-על שבמושגים של העולם המערבי מכנים – האלוהי, הנומינוזי, הטרנסצנדנטי, הטרנספרסונלי. אבל גם מתאים כאן המונח היונגיאני של לא-מודע קולקטיבי. כיוון שמדובר במפגש עם חווית-על שמעבר לתכני הלא-מודע האישי הביוגרפי. המפגש החוויתי במצבים אלה הוא של כוחות טבע ראשוניים – של אש, מים, חיות – שהם גם סמלי הלא-מודע הראשוני. כמו כן פוגשים דמויות אנושיות או צורות ומבנים שמוכרים בתרבות כמקודשות, וכן תכנים ותהליכים מוכרים בדת ובמיתוס של התרבות של החולם. זו חווית מפגש עם כוחות אנרגטיים שנחווים כקדושים ובעלי כוח מרפא עליון אך גם מסוכנים בעצמתם. לעתים אלה תכנים מסוימים מיתיים, ולעתים תכנים שמסמלים את האלוהות עצמה, כלומר, את היסוד הרוחני המקודש של גרעין מרכזי העצמי.

וריאציה אחרת היא חוויה נטולת תכנים, חוויה של ריק עליון, כמו מדיטציה נטולת תכנים, נירוונה, אטאמן, הריק הגדול של המיסטיקה, של האינסוף הבלתי נראה של הספירה העליונה במיסטיקה הקבלית. ביוגה וגם בזן בודהיזם משמש המצב המדיטטיבי לעצירת זרם המחשבה הרגיל של תודעת האגו, כדי להגיע לריכוז עמוק המוליד התמזגות עם המושא הנחקר (ביטולה של ההפרדה אובייקט/סובייקט). בשתייהן התכלית הסופית של המדיטציה היא חוויית הממשות המוחלטת והכולית.

כלומר – החוויה השמאנית נעה בין היש והאין, בין הריק והמלאות, כאשר הריק והאין עצמם נחווים כמלאות אינסופית, שכן, בטריטוריה זו "ההפכים מתלכדים בשורשם"¹⁴. חשוב כאן לציין שבדברנו על מיסטיקה, הכוונה היא לשאיפה לאבד-לפוגג את האגו ולהתמזג עם האינסופי (יוניומיסטיקה)¹⁵. החוויה הפנתאיסטית¹⁶ של חבור עם היקום היא בגבול המיסטי.

יש אנשים שבשורש הנשמה שלהם, כמו שעגנון אומר, קיים צורך בחוויה המיסטית¹⁷. אולם האנשים שנמשכים כיום אל מצבי תודעה אלה, לעתים דרך סמים ומסיבות טראנס, הם פעמים רבות אנשים שחיים את העצמי הכוזב, חשים ריק נפשי-רוחני, מנותקים מחווית עצמי אוטנטי ומקשרים אנושיים אינטימיים עמוקים, ומחפשים דרך מהירה לזכות בחווית חיים חזקה, באשלית אחדות פנימית ובאהבה קוסמית ערטילאית – חישבו על מחפשי הריגושים למיניהם. מצבים אלה יכולים לשמש להם בריחה מהחיים, למיסטיקה נמוכה פרימיטיבית, כפי שאריך נוימן (2007) מכנה, בספרו 'האדם המיסטי', פסוידו-מיסטיקה שהיא רגרסיה לטרומ תודעה ואינה אלא שיבה לרחם האוקייני של התמזגות עם האם החסרה.

¹⁴ כניסוחו של ביאליק בפואמה 'הציץ ונפגע' שמתארת את הכניסה לפרדס המיסטי.

¹⁵ לא כל תודעה אירציונלית וכל תיקשור למינהו הם מיסטיקה. היום יש זילות של השימוש במלה מיסטיקה ומשתמשים בה לכל תופעה אירציונלית.

¹⁶ פנתאיזם היא תפיסת עולם שעל פיה האל מצוי בכל; האל הוא הטבע ובכול יש מן האלוהות. הפנתאיזם דוחה בעצם את האמונה באלוהות על-טבעית או חיצונית ליקום (טרנסצנדנטית).

¹⁷ ראו נצר (2008) פרק י"ב: ש"י עגנון – על אבן שאינה אבן – הספור 'על אבן אחת'.

זו גם הסיבה ששינוי מצב תודעה הוא מסוכן. כי היכולת להרפות מתודעת האגו ולעבור לתודעת אחרת שמעבר לתודעה מסוכנת למי שעדיין אין לו אגו או כשהאגו חלש. היכולת להרפות מהמבנים הרציונליים ולהתמוסס במים ובאש¹⁸ יכולה להעשיר את מי שכבר ביסס מנגנונים מאורגנים, אבל תפרק את מי שטרם ביסס עצמו¹⁹. כל התרבויות מגינות על הקדושה ועל האדם הרוצה להיכנס אל הקדושה, ומציגות מכשולים ואזהרות בפני 'הכניסה לפרדס'. שכן, כשמסירים את הפרגוד, אין לדעת פני מי יתגלו, פני האל ואחדותו או פני הכאוס המפורק והמפרק. פני האל או השטן, את הפנים שאנחנו מייחלים אליהם או את הפנים שאנחנו יראים מפניהם.

ואין לדעת אם הנכנס לפרדס ראוי לכניסה. אם לא יזדהה עם הקדושה ויחשוב שהוא עצמו הקדוש; אם הוא מתייחס לעולם המקודש בכבוד ובצניעות הראויים מבלי להפוך לשרלטן, שהופך את חוויותיו לכוחנות ושליטה על אנשים²⁰. סכנה נוספת היא של התנתקות מהמציאות תוך התמכרות למצבים אלה בהם ניתן להפיק חוויות אופוריות, ואז השיבה למציאות גורמת למצוקה ואי התאמה הולכת וגוברת. סכנה נוספת היא העמדת החוויה הנשגבת שנחווית כרוחניות הגבוהה בראש ההעדפות, על חשבון יחסי אנוש, ואז עשויה להיות הגברה של הבטים נרציסטיים באישיות. כנגד סכנה זו החסידות מדגישה לא רק את החוויות האקסטטיות של התעלות הנשמה אלא גם את המעשה המוסרי הטוב למען הנזקקים. נוימן (2007) שמושפע מרוח החסידות, אומר שכשהנסיון המיסטי חוטף את האגו אל מחוץ לחיי יומיום או כשהאדם מחליט מתוך בחירה להתנזר מחיי יומיום, אזי אנו מדברים על מיסטיקה נגיבית. ואילו מיסטיקה חיובית מצווה לתרום לרווחה הרוחנית של החברה; זוהי מיסטיקה של אהבה, של חסד ושל חמלה.

האלכימאים אמרו שהדרך למימוש העצמי, שהם כינו 'אבן החכמים' היא בעלת שבעה שלבים. ורק השלב השמיני, הוא שלב ההארה העליון, ולא נועד אלא ליודעי חן, כמו שאומרות גם כל הדתות המיסטיות. כי רק מי שעבר את מסע התגבשות העצמי והגשים עצמו בחיים הממשיים הארציים, האנושיים, המשפחתיים, יכול לעבור לשלב העליון ולהתעשר ממנו ולקדם את ישותו הרוחנית הגבוהה. אז מצבי תודעה אלה משרתים את המיסטיקה הגבוהה של תודעת-על, של חווית המרכז המלכד, של משמעות קיומית של שורש הנשמה. יש לזכור שאין לזהות את תהליך האינטגרציה של העצמי, שהוא מסע החיים, והוא תהליך איטי, עם חווית ההארה של כוליות העצמי שיכולים להשיג לזמן החוויה בלבד בתוך מצבי תודעה אחרים-שמאניים-מיסטיים. חווית עצמי אינה קפיצת הדרך ליעד ואינה טפול קצר-מועד כדי להגיע אל לכידות העצמי.

חווית מצב תודעה גבוה יכולה להופיע בחלומות גדולים, בעלי עוצמה. במקורותינו כתוב – "הקיץ ונפל משפט אל פיו – הרי זו נבואה קטנה". לפני ימים אחדים התעוררתי כשאני שומעת בחלומי קול שירה של התפילה – "אלוהי, נשמה שנתת בי טהורה היא". זו היתה חוויה כזו.

מטופלת שמרבה לפגוש משפטי אמת גדולה בעת יקיצתה קוראת להם 'משפטי חסד'. במיתוס מהמאה ה-12 אומר מורה הדרך, הקוסם מרלין למלך ארתור – מעתה כשתזדקק לי לא אופיע עוד לפניך אלא בחלום. גם יעקב פגש את אלוהיו בחלומו. החלום הגדול הוא מצב תודעה גבוה שמתווך ביננו לבין הידע העליון שטמון בלא-מודע הקולקטיבי, כפי שהחלום הרגיל מתווך ביננו ללא מודע האישי שלנו.

ביהדות היסוד המתווך הוא רוח אלוהים השורה באדם והאדם חי כל עוד הרוח אוהזת בו ושרויה בו. אנדרה נהר בספרו על הנבואה היהודית מנסח זאת כך: "הרוח באה לציין את אותו חלק בישותו של

¹⁸ את המפגש הטרנספורמטיבי עם האש והמים מתארים האלכימאים כתאור המפגש עם הלא-מודע. ראו נצר (2004) עמ' 182-192.

¹⁹ כוח המשיכה אל העולם המיסטי וסכנותיו מבוססים בקלפי הטארוט בקלף 'הלבנה'. הקלף מבטא כמיהה להשראה, לאינסופי, לחזיונות עליונים יצירתיים, לאקסטוזה, אבל גם סכנה להימשך בכוח רגרסיבי לעמקי הלא-מודע. בקלף ה'לבנה' אין דמות אנושית, שמסמלת תודעה מתווכת בין החוויה הלא-מודעת לאגו. ראו נצר (2008) עמ' 187.

²⁰ ראו נצר (2004) פרק י"ז: אזהרות וסכנות, צל וכזב בתהליך.

האדם הפתוח לרוח אחרת, החלק החדיר בישותו, אותו חלק המאפשר לו לחרוג מעבר לזהותו הפרטית וליטול חלק במשהו אחר" (1999:71).

גם במטפוריקה הנוצרית היסוד המתווך הוא הרוח; האב מוליד באמצעות רוח הקודש את הבן. הידע העליון הוא מה שיונג מכנה 'הלא-מודע הקולקטיבי', שהוא 'הנפש האוביקטיבית'. פדיה (2002) מדברת על דימויים קבליים בתמונות 'הכבוד', 'המרכבה', 'הפרוכת', 'הפרגוד', - שהם לדבריה יסוד מתווך בין האדם לתודעה אוביקטיבית שהיא יש עליון שמעבר לתודעה הרגילה שלנו. מעניין שהניסוח של פדיה של תודעה אוביקטיבית דומה עד זהה לניסוח של יונג את הלא-מודע הקולקטיבי כנפש אוביקטיבית.²¹

כמו כן דומה הידע העליון לאמת המוחלטת של ביון (Bion, 1988:117). ביון סבר שמחשבות אמיתיות מתקיימות להן באורח אפריורי והן ממתנינות למי שיחשוב אותן. הרעיון הזה מתגלם לדעתי במיתוס של הגביע הקדוש שמופיע ומתגלה בעת שיש צורך בו, למעשה זו גם חוויתם של יוצרים רבים. חווית התשתית היא שיש ידע אוביקטיבי בעולם הבלתי נראה, שכתוב בלתי נראה, והוא נפתח בהדרגה אל האנושות ומועבר בהדרגה דרך אנשים בעלי כושר מיוחד לכך. כמו אברהם, משה, אפלטון, בודהה, ישו, שופנהאור, מוצרט, הבעש"ט, ניטשה, פרויד, יונג, שטיינר, פיקסו וכו'. ברנשטיין (2005) טוען שהתפתחות האנושות לא נובעת מהתפתחות איטית של הכלל אלא מיחידים גדולים שיש להם יכולת כניסה לאזור הלימינלי²²-הגבולי, יכולת לעבור את הסף, מתוכו הם מביאים חזיון חדש, (לפעמים תוך מצב של חולי גופני-נפשי משברי) שמתארגן למבנה שיטתי, ושיש להם כריזמה ויכולת הנהגה. אנשים אלה מופיעים בזמן של שפל ומצוקה ומחסור כלכלי חברתי תרבותי ורוחני בחברה, ואז נענים להם. ברנשטיין אומר שהסכנה היא כשאנשים כאלה אין בהם התפתחות מוסרית נכונה ואז הם ממיטים אסון – כמו היטלר, ג'ים ג'ונס, צרלס מנסון, דויד קורש.

הידע העליון מתגלם במצבי החלימה הערה כהנכחה מוחשית שלו. לדעתי, יש להכיר שבנוסף להבחנה בין חשיבה קונקרטי לסמלית, יש בתודעה גם מצב ביניים, שהוא מצב תודעה של דמיון חושי חי, חלימה ערה, חזיון, שבו מתרחשת הנכחת הסמלי ביצוג מוחשי. ההנכחה קיימת בחשיבה המיתית ובערוץ המיתופואטי שבו המלה, התמונה, והדבר עצמו - אחד הם. כלומר, המסמל והמסומל אחד הם. כלומר, אני מציעה להרחיב את המושג של המרחב המעברי שבין דמיון ומציאות ולהכיל בו גם מצבי-סף גבוליים של הנכחת החוויה כחלימה ערה.

במצבי חלימה ערה מופיעות ישויות לא אנושיות, כמו רוח, חיה או מלאך, או ישויות אנושיות בעלות איכות יחודית-סמלית, כמו ילד, זקן, אשה – אנונימיים או מוכרים מהתרבות. או כדמות של שליח, ידיד-נפש, כפיל; בדרך כלל אלה אנשים שמוכרים בתרבות המסוימת כאנשים בעלי כוח רוחני דתי – מלאך, הרמס²³, ישו, מריה, המשיח, אליהו הנביא, מוחמד, הבעש"ט - דמויות מתווכות בין האנושות והאלוהות, או בין התודעה הרגילה והתודעה האחרת שאין לנו דרך לחוות אותה אלא דרך התגלויותיה הסמליות.

אצל מקובלים וצדיקים בחסידות בעלי מעלה גבוהה היתה תופעה של דמות עצמם שהופיע לפניהם, בדרך כלל באישון לילה, ומסרה להם את הידע שעליהם לכתוב ולהעביר. לדמות זו קראו 'מגיד' שהגיד להם את הידע. ידוע במיוחד ה'מגיד' של ר' יוסף קארו. גרשם שלום (1977). פרק עשירי)

²¹ מושגים דומים: מושג 'קדמות השכל' והשכל הנעלם של המגיד ממזריץ' (שלום 1976, עמ' 354-355), ו'הטבע המושלם' בספרות ההרמטית (שלום 1977, עמ' 362-363). גרשם שלום מקשר בין מושג קדמות השכל ל'בלתי מודע' הפסיכולוגי, ונראה לי שנכון יותר לדייק ולקשר אותו עם הלא-מודע הקולקטיבי (שם, עמ' 358).

²² מושג אנתרופולוגי שפרושו סף.

²³ האל הרמס הוא מורה הדרך לנשמה, ומסמל את דחף האינדבידואציה. ראו נצר (2004) פרק י"א: הרמס-מרקורי - אל התהליך הפרדוקסלי.

מזהה דמויות אלה עם המושג הקבלי 'צלם', שזהה לעצמי הנפשי. שלום אומר: "סיסמתו הישנה של סוקרטס, 'דע את עצמך', הופכת כאן ל'ראה את עצמך!' (עמ' 364). המקובל אבולעפיה אומר: "דע כי שלמות הנבואה לנביא הוא שפתאם יראה צורת עצמו עומדת לפניו...מדברת איתו ומגדת לו העתידות" (שם. עמ' 360)²⁴.

מה שאנחנו היינו מכנים הלוצינציה, מתברר אפוא כתופעה תרבותית לגיטימית של הדמיה שהיא הנכחה מוחשית, שמתרחשת במצב תודעה מיוחד, של דמות הידע המוחלט-העליון. תופעה דומה של מפגש עם דמות, שהיא הנכחת יצוג העצמי בחזיון, קיימת בטקסי חניכת מתבגרים אצל השבטים האינדיאניים. המתבגר צריך להיות לבדו במערה או בשדה, להיכנס למצב תודעה אחר, ולהיפתח לקבלת החזיון האישי שלו, אשר בו הוא יפגוש את החיה האישית שלו, שנחשבת לרוח האישית שלו, למלווה שלו, המדריך, הכפיל, הטוטם האישי, כעין יצוג חי של נפשו שלו, של העצמי שלו.

מה שמאפיין את היסוד השמאני, הוא שהעליה ל'מרומים' או הכניסה למצבים אלה אינה למען רווחתו החווייתית של היחיד, אלא השמאן בחברה השבטית מבקש להפיק דבר מה בעל ערך שיוכל לקחת עמו בשובו, כדי שלא רק חייו אלא חיי החברה ישתנו בעקבות החוויה המשמעותית. המרפא השמאני מביא תשובה ומזור לחברה מהעולמות האחרים (תשובות מהלא-מודע הקולקטיבי, או מהעצמי הקולקטיבי), כדי לנהל את חייהם. במסע השמאני השיבה כוללת לא רק הטמעת הידע בנפש המתנסה אלא העברתו לשבט.

השמאן הוא אדם שעובר התנסות חווייתית ארכיטיפית גדולה ולכן הוא חייב להעביר אותה הלאה כמיטב יכולתו. גם משום שקשה להכיל אותה לבד, וגם משום שבאמת ההרגשה היא תמיד שהאדם החונה הוא רק צינור לחוויה שנועדה לכלל האנושי. מתי מצב התודעה הגבוה או החלום של הנביא-שמאן-אמן-מנהיג רוחני מביא חזיון עבור השבט ומתי הוא חווה משהו שנועד כמסר עבור נשמתו? תמיד יש לבדוק קודם-כל את המסר האישי.

הפסיכולוג היונגיאני סטפן סטריקהולם (1983) כותב על חזיונות השמאן האינדיאני בלק-אלק (1863-1950) – בהיותו בן תשע היה במצב של קומה במשך מספר שבועות וחווה חזיונות רבים. הוא לא סיפר אותם ואז התפתח בו פחד מרעמים. ואז הוא סיפר לשמאן של השבט על פחדיו והלה אמר לו שהוא חייב לספר את חזיונותיו. בחזיונותיו חזה הקמת מעגל קדוש שבמרכזו יצמח עץ פורח קדוש ותחת צילו יסתופפו כל האנשים והחיות יחד, במעגל השלמות העתידה של העולם. זו דוגמה למצב בו אדם מחויב לספר את החלום הגדול שלו, פן הוא עצמו יינזק. בלק אלק נהיה שמאן ומצא את צמח המרפא שהתגלה לו בחזיונו.

הטרגדיה של בלק אלק היא שהוא פרש את חזיונותיו כניבוי גאולת האינדיאנים, וחשב שכשמאן הוא מיועד להביא גאולה לאנשיו, אבל הוא לא הצליח להציל את האינדיאנים מנישול אדמותיהם וגרושם אל השמורות. בלק אלק שגה כשחשב שהחזיון נועד לאנשיו. סטריקהולם חושב שהחזיון ניבא את התהליך לעתיד לבוא של כלל האנושות לקראת שלמותה. אולם נראה לי שנכון יותר להבין את החזיונות האלה כמסרים עבורו מעמקי נפשו, כתמונות סמליות של שלמות העצמי (העץ והמעגל הם סמלי שלמות העצמי), שהוא היה זקוק להן בתוך מצב גופני-נפשי מפורק והזייתי; סמלים שמקשרים את האדם עם אפשרות לכידות הנפש שהוא היה זקוק לה באותה עת.

²⁴ נראה לי שכך אפשר להבין את הופעת שמואל הנביא באישון לילה אל שאול, ודבריו אליו, אצל בעלת האוב – כתופעה כזו של דיאלוג של שאול עם דמות עצמיותו שלו, המתגלמת כהנכחה מוחשית בנביא שהיה המדריך שלו עד עתה. גם הופעת רוח הרפאים של אביו של המלט אל המלט, באישון לילה, ודבריו אליו ניתנים להבנה ברוח זו. אביו אומר לו שדודו רצה אותו ואומר לו שעליו לנקום, והמלט אומר שהיתה לו נבואת לב שכך אמנם היה. כך אנחנו רואים שדברי האב יכולים להתפרש כיצוג קול הלא-מודע שלו עצמו.

העניין המוגבר כיום במצבי תודעה אחרים-שמאניים והחיפוש האקטיבי אחריהם כחיפוש אוטנטי אחר מצב תודעה גבוה שמקדם את חווית העצמי ושלמותו נובע בין השאר מתהליך החילון של החברה. בשפה קבלית זו גלות הנפש. קיים דחף לשוב אל המוקד של הרגש הרליגיוזי, שיונג טוען שהוא יסוד מכוון בנפש והעדרו היא הנוירוזה הקולקטיבית של האדם המודרני. הרגש הרליגיוזי הוא הכרה של האגו בהיותו חלק קטן מהשלם הגדול בנפש ובעולם, וההכרה ששלמות הנפש היא לא רק לכידות-אחדות פנימית של חלקיה אלא גם לכידות אחדות-חוויתית עם השלם היקומי. האגו שואף להתכלל בעצמי, והעצמי שואף להתכללותו בעצמי הגדול הקוסמי. יונג (1978 : 167) אומר: "העצמי עתיק מן האני ומשמש למעשה כסוד הספיריטואלי של גורלנו... העצמי אינו מוכל בתודעת אני אינדבידואלית, אלא פועל כאטמוספירה הקפית, אשר שום גבול מוחלט לא ניתן להיות מושם בה, בחלל ובזמן". גם קוהוט (2007) מדבר על כך שהרליגיוזיות נחוצה להתפתחות הנפשית, כשהוא מתייחס לצורך של התמוססות העצמי האישי הסופי לתוך מצב קיומי על-אישי אינסופי, לדבריו דרושה לאדם חוויה על-אישית של הרחבת התודעה לממדיה הקוסמיים. רעיונות מיסטיים מופיעים גם בתורותיהם של הפסיכואנליטיקאים ביון ואייגן.

העדר נוסף הוא אבדן היסוד האקסטטי שיונג טוען שהאדם זקוק לו והריטואלים הקדומים איפשרו אותו על ידי טקסי טראנס והקרנבלים. אליאדה מכנה את השמאן 'המאסטר של האקסטזה'. האקסטזה בעלת חשיבות מרכזית גם בקבלה וגם בחסידות. יצחק אורפז הקדיש למוטיב הזה את ספרו הצליין החילוני (1982), שמתאר את האדם החילוני שנתון במסע הצלייני שנועד "לאלץ את ההיעדר להפוך לנוכחות מהממת או להתגלות מהממת" (עמ' 50), כי "ההיעדר יכול להיות נוכח מאוד, הוא יכול להיות משהו גדול ועצום", אשר בו "החמצנו איזה דבר גורלי - שנקרא לזה בשורה! - לתיקון חיינו" (שם). ההיעדר הוא פצע וישימון, "ומי שנפתח אל תודעת ההיעדר יכיר אותה כתודעה פעילה" (עמ' 14). הצליין הולך "כמי שנקרא, כמי שמכין את עצמו לקראת איזו התנסות, או פגישה אחרונה" (עמ' 17).

החוויה של תודעה שמאנית היא כנראה כל כך חזקה וממשית כמו שבחלום החוויה היא מציאות. יש אנשים מערביים, רציונליים לגמרי, שחוו זאת, וטוענים שזו מציאות ממשית בעולם ולא עולם פנימי סמלי. אפשר להשוות זאת לממשות חווית האור בקצה המנהרה של אנשים שחוו מוות קליני. לפי האנתרופוסופיה של רודולף שטיינר הישויות הרוחניות קיימות בעליל ואינן ביטוי סמלי של כוחות של נפש האדם שהושלכו ליקום. אבל על מה יש לנו להתפלא? האם אנשים דתיים לא חווים את האלוהות כממשות שאינה ישות סמלית?

כנגד זה, התובנה שהעליה המיסטית-שמאנית אינה עליה קונקרטית ממש לשמים ופגישה של ישויות ממשיות או אנרגטיות אלא חוויה פנימית מובאת כבר במקורות היהודיים. רב האי גאון מפרש את הברייתא שמתארת את הכניסה לפרדס: "ולא שהן עולין למרום אלא בחדרי לבם רואין וצופין כאדם הרואה וצופה בעיניו דבר ברור". פרוש זה אומץ על ידי חוקרי הקבלה שלום וההולכים בדרכו.²⁵

נוימן (1966: 83) אומר שהאקסטרברטים מתנסים באל יותר כברשות חיצונית ואילו האינטרברטים מתנסים בו כברשות פנימית. לפי פדיה (2002: 43) שחוקרת את החוויות המיסטיות, ההבדל בין חווית המפגש כמסע למרומים אל המפגש הרוחני לבין ראית המפגש בעיני הרוח הפנימית, נובע מנטיות שונות בנפש. לדעתה, הטפוס האינטרברטי חווה את האלוהות כאין ואת החוויות הרוחניות כמתרחשות בפנימיות הנפש, לעומת הטפוס האקסטרברטי שחווה את האלוהות כיש בעל איכויות מוחשיות שהוא יוצא למסע ממשי אליה.

²⁵ [ב.מ. לוי. אוצר הגאונים. כרך רביעי, ספר שני. מסכת חגיגה, ירושלים תרצ"א עמ' 61. ראו יהודה ליבס. חטאו של אלישע. עמ' 3. הערה 8. ירושלים. אקדמון. 1990]

אפשר לקשר בין הבחנה זו של פדיה לבין ההבחנה בין מצבים פסיביים של הפיכת המיסטיקאי לכלי מקבל, לבין המיסטיקאי האקטיבי במסעו²⁶. הבחנה זו מקבילה גם להבחנה בין 'המזמין' - הטפוס המזמין-מקבל לתוכו את הרוח-

השד, לבין הטיפוס 'הנוסע' אל העולמות האחרים²⁷.

היסוד הפסיבי המתמסר הוא גם היסוד הנשי בנפש האדם, האנימה²⁸, שמאפשר הקשבה עמוקה למעמקים. והמיסטיקן נכסף על כן להתמזג עם היסוד הנשי בנישואים הקדושים. זה היסוד הנשי בנפש השמאן, לכן השמאנים לבושים פעמים רבות בשמלת אשה. וכן הגלימה-שמלה של הכוהנים ביהדות ובנצרות ושל המחוללים הסופיים.

מתברר שהלא-מודע-לא-נודע מכיל עולם עצום של חוויות אפשריות מרהיבות ומאיימות שאנחנו לא מספיק מרשים להן להתקיים, ויש נטיה לכנות אותן בהגדרות פסיכיאטריות. מה ההבדל בין אנשי ימי הביניים שגיננו את הנשים האינטואיטיבות כמכשפות, והעלו אותן על המוקד, לבין הפסיכולוגיה הממסדית בארצנו הקטנטונת שטענה שיוגג שהיו לו חזיונות היה סכיזופרני ולכן זילזלו בו והתעלמו ממנו. ולהבדיל, רדיפת הזרם של ה'מתנגדים' עד חורמה את ה'חסידים' שאיפשרו את היסוד המיסטי והאקסטטי לנפש²⁹.

אנחנו נוטים לראות אנשים שיכולים להכנס למצבי תודעה כאלה (בלי סמים) כגבוליים במידה זו או אחרת. לעתים שוכחים את הגוון החיובי היצירתי העצום שיש לגבול הפרום. ברנשטיין (2005) מדבר על אישיות לימנילית³⁰, או אישיות ארץ-גבול (Borderland) וטוען שהטבע ברא אנשים כאלה כדי להרחיב את גבולות התודעה של החברה ולהביא להתחדשותה דרך חוויותיהם.

הבנות חדשות על מהות העצמי מאפשרות להכיל בו עולם רחב יותר של חוויות ותודעות. העצמי מתואר בדרך כלל כמרכז של לכידות ואינטגרציה, אולם גם ויניקוט הפסיכואנליטיקן וגם הילמן הפוסט-יונגיאני מדברים על הצורך להכיל מצבי דיסאינטגרציה, של נפשיות חסרת צורה וכאוטית אפילו, כחלק מהמנעד הנפשי הרגיל³¹.

האנתרופולוגיה בראשיתה כינתה את השמאנים – סכיזופרנים. לאחר מכן הגיעו לתובנה שאנשים אלה אינם 'לא נורמליים' אלא 'פאראנורמליים' (אידל: 94, 113). הקשר האפשרי בין שמאניות ופסיכוזזה מצוי כבר בתאור החוויה שמביאה להיבחרות ביעוד השמאני. קמפל (1998: 114) מבאר שהשמאן הוא אדם שבשלב מוקדם בילדותו או נעוריו "עבר חוויה פסיכולוגית אדירה שהפכה אותו לחלוטין. זה דומה להתקפה של סכיזופרניה. כל התת-מודע נפתח, והשמאן נופל לתוכו." יכלתו להחלים מהנפילה ללא-מודע היא שמעידה על יכלתו העתידית לעמוד במסע השמאני, להפתח למחוזות העליונים וגם לשוב מהם, ואחרי שעבר חוויה עזה כזו הוא יהפוך לפרשן בעבור אחרים של דברים שאינם נראים לעין, לפרשן של מורשת החיים המיתולוגיים.

מי שמסוגל לכניסה למצבים אלה הם אנשים שחיים עם בטנה חשופה, שקצות העצבים שלהם הם כעין קולטנים של היקום, שיש להם כעין שמיעה וראיה וחישה אולטרא-סגולה. אנשים כאלה חווים ומבטאים עבורנו את האינסופי שהנפש עורגת אליו, את הכמיהה לפרוץ את גבולות התודעה הקיימת. הם מביאים אלינו את ההכרה שיש משהו מעבר לנו, שעובר דרכנו או מתגלה לנו, שיש

²⁶ כמו בספור על יוסף דלה-ריינה שיצא למסע כדי לנצח את אשמדאי ונכשל, השתגע ומת.

²⁷ ראו מגד 1998. מבוא.

²⁸ אנימה היא נשמה. יונג משתמש ב'אנימה' כדי לבטא את היסוד הנשי בנפש הגבר, והיא גם מורת הדרך אל עמקי הנשמה. בקלפי הטארוט

זו 'הכהנת הגדולה' שמבטאת הקשבה עמוקה ומתמסרת למעמקים. ראו נצר (2008) עמ' 46.

²⁹ תאור כזה מופיע בספורו של עגנון (1960) 'הנידח', בתוך 'אלו ואלו'. שוקן. 1960.

³⁰ מונח אנתרופולוגי לציין אנשים שחיים על סף התודעה וסף החברה.

³¹ דלז וגואטרי, הוגים פוסט-לאקאניאנים, אף מנסחים השקפה קיצונית, לפיה האדם האמיתי הוא סכיזופרני.

ביקום ובנו משהו שהוא יותר ממה שנראה לעין, שאנחנו יותר ממה שהיננו. משהו שתובע שנחוה אותו כנוכחות חיה.

יש כאן מצב פרדוקסלי, כי לכאורה האנשים הגבוליים מועדים לגלישות לפסיכוזה ולהשאר בשליטת החזיון הלא-מודע בלי לצאת ממנו, בבחינת "הציץ ונפגע" (הציץ לפרדס המיסטי ונפגע). אבל אצל השמאנים מתואר מצב קיומי של אנשים שעברו הכשרה מיוחדת לחיזוק הנפש והם מצד אחד בעלי גבולות פרומים ופתוחים ללא מודע האינסופי ומצד אחר בעלי כושר שליטה בלתי מצוי, שיכולים להיכנס ולצאת מהפרדס בלי להיפגע. יתירה מזו, לא מדובר בהתקפי מצב הזיתי אלא בכניסה מכוונת שכרוכה בריטואל הכנה וביכולת יציאה מבוקרת ממצב זה.

הבקרה על הכניסה והיציאה מתחילה בכך שהיא מעוגנת בדגם המיתי של התהליך בן שלושת השלבים שאנחנו מכירים במיתוסים של הגבור (קמפבל 1975):

1. יציאה לדרך ופרידה מהמחוז הקיים.
 2. כניסה למחוז האחר, התנסות ומפגש-משימה עם הכוחות הגדולים – במיתוס זה המפלט או האויב, במצב השמאני אלה הרוחות או החיה, במצב המיסטי זה המלאכים או האינסוף. כשמתגברים על מכשולי הדרך מקבלים את הידע או שינוי פנימי כתוצאה מההתנסות. כאן מתממש המיתוס של הגבור שהתגבר על המפלצת וזכה באוצר שהיא שומרת עליו. במלים אחרות, היכולת להתגבר על הכוח המאיים של הלא-מודע מאפשר לגלות ולקבל את אוצרותיו.
 3. השיבה והטמעת החדש.
- למעשה השיבה היא הדבר החשוב ביותר. יכולת לשוב אל התודעה רגילה ולהטמיע את המסר החדש בתודעה הקיימת.

המסע השמאני עצמו הוא ריטואל ומיתוס כאחת. שמממש את המיתוס המשולש של הגבור, וכולל "מעוף למרומים", מפגש עם כוחות גדולים, כמו חיות שבולעות או מבתרות-מפרקות ממיתות את השמאן, מאבק בכוחות אלה, מפגש עם הרוחות שמעניקות את התשובה לשאלה – מה סיבת הבעיה של היחיד או השבט ומה התרופה, ושיבה חזרה תוך התחברות מחדש של חלקי הגוף של השמאן.) מתברר שהתהליך שהאלכימאים תארו ככניסה ללא מודע הוא אותו תהליך של מפגש-ביתור-פרוק-מוות, כלומר, מות התודעה הרגילה, מאבק בסכנה של מות התודעה ויציאה מחודשת, תוך לידה מחדש של הנפש אחרי שנפגשה עם עמקי הלא-מודע והתעשרה מתוכו. המסע השמאני כולל בו את הסימבוליקה הארכיטיפית של מוות ותחיה.

הסתכלות סימבולית על מה שהשמאן מספר מגלה לנו שהוא חווה למעשה את תהליך המסע השמאני עצמו – את הכניסה ללא מודע ומות התודעה, התמודדות עם הכוחות החזקים והראשוניים של הלא-מודע, התגברות על הכוחות המאיימים לפרק את האגו ולמוסס ולבלוע אותו, והתחזקות מחודשת ויציאה מאורגנת עם תובנות חדשות.

אבל התאור המיתי הזה הוא גם תאור של כניסה לפסיכוזה, התפרקות והתארגנות מחדש. שוב כפל הפנים של המפגש עם הלא-מודע – מפגש שיכול לפרק אבל גם לאפשר להתארגן מחדש ללכידות חדשה ברמה גבוהה יותר של העצמי.

שמאן שיוצא למסע ויודע מראש מה עתיד להתרחש, שהרי הוא מכיר את המיתוס השמאני, יוכל לעמוד בכוחות הפרוק, שכן כל שלב במסע ידוע לו מראש. במלים אחרות, התרבות מציידת את הנכנס לתודעה השמאנית בתבניות הכלים הסמליים שלה – שאף על פי שבעבורו הם מציאות ולא סמל, הם מאפשרים לו להיכנס ולצאת בשלום.

שמעתי מישראל שיהיה במרכז אמריקה בהתנסות באהל זיעה שהוא אחד הדרכים להיכנס לתודעה אחרת וסיפר שהוא כמו אחרים פגשו את דמות המוות. כמובן שלא היה לו מושג מה המשמעות של הדמות וחזן מהתרגשות וחרדה נטולת משמעות לא ראיתי מה היה הרווח שלו מההתנסות הזו. אולם לשמאן המפגש עם המוות הוא בעל משמעות. עליו להאבק בו ולהיוולד ממנו, כמו יעקב שנאבק במלאך ויכל לו ושב מהמאבק – אף כי פגוע וצולע, שהרי ההתנסות מסוכנת – כאבי האומה.

המיתוס משמש כמגשר בין המודע והלא-מודע, כיוון שהוא ספור סמלי שבו הנפש הלא-מודעת מתעדת את תהליכיה, וממפה את עצמה עבור התודעה כתהליך ספורי בעל תכלית. ובאופן כזה המיתוס הוא עבורנו כלי הכלה, כמו התיבה במבול, כהצלה לנוכח ההצפה הכאוטית של החומרים הלא-מודעים. בנוסף לכך המיתוס הוא תמיד תאור העימות של האדם עם כוחות גדולים ממנו, כלומר הגבור המיתי הוא האדם שמסמל את תודעת האני שמתמודדת עם כוחות הלא-מודע ההיוליים כדי לגבור עליהם ולבנות את כוחות האני. במסע המיתי יש כניסה אל המרהיב והמאיים אבל גם מפגש-התמודדות עימו ויציאה ממנו. וכך התאור המיתי הספורי והציורי של שלבי התהליך המיסטי והשמאני מהווים עבור כל אחד מהם את ההגנה מפני הכוח המאיים מדי של הלא-מודע. פדיה כותבת על "הבניה מכוונת של דחף הראיה [של האל] ומיקומו בתוך מסגרת מגובשת של פעילות דתית...משקפים מנגנוני הגנה, המאפשרים למיסטיקאי... להתמודד עם ראייה זו על ידי מיתון הזעזוע באמצעות גיבוש מובנה של דפוס עליית הנשמה" (2002: 88).

בהתגלות האל למשה, אלוהים אומר למשה: "ושמתוך בנקרת הצור ושכותי כפי עליך עד עברי, והסרתי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו" – גם כאן מתוארת הגנה מבנית, שהיא נקרת הצור, ששומרת על האדם מפני מפגש ללא חציצה עם הכוח הגדול המוחלט. הייתי אומרת שהמיתוס עצמו הוא אחורי האל, ופניו לא יראו. כי המיתוס מתווך בין עוצמת החוויה ההיולית-ארכיטיפית לבין יצוגה הסמלי בספור.

המיתוס עצמו הוא כמו המגן המלוטש של אתנה שבו משתקפים פני מדוזה, ורק כך אפשר להביט במדוזה – רק בהשתקפותה במראה – מבלי להתאבן. כמו שאפשר להביט במלה 'שמש' אבל לא להביט בשמש עצמה.

המיתוס הקבלי מתאר את שבירת הכלים (הספירות) שלא יכלו להכיל את שפע ההאצלה של תחילת הבריאה, ואז האורות נפלו לקליפות. המיתוס שמתאר את המפגש בין האלוהי לאנושי מכיל בו גם את אפשרות הכשל האנושי במפגש הזה, הן במיתוס של הציץ ונפגע והן במיתוס הקבלי של שבירת הכלים.

הכתבים המיתיים והמיסטיים, הבודהיסטיים, הקבליים, והסופיים, מלאים הסברים על מה שקורה בדרך, על הסכנות והוראות איך להתנהג. אלה כלים של התרבות שמאפשרים לעמוד במסע אל התודעה האחרת. זו הסיבה שהתנסות במצב תודעה אחר ללא מערכת תרבותית תומכת שמארגנת בסימבולים ובמיתוסים שלה – הינה מסוכנת. כי אז במקום לפגוש את סמלי המרכז המלכד של העצמי, האדם המתנסה עשוי להישאר בשלב הפרוק והביתור³² ולא לשוב הביתה בשלום.

קמפבל (1998: 34-36) אומר שמי שמתמוטט בהתנסות של שינוי תודעה הוא זה שטובע במים בהם שוחה המיסטיקן. לכן מוכרחים להיות מוכנים להתנסות הזאת. כי שינוי תודעה הוא התנסות מבעיתה, ואם לא עוברים הכנה מתאימה עוברים טריפ רע עם הסם. מי שיודע לאן הוא הולך לא יחווה טריפ רע.

³² הביתור כשלב בתוך מיתוס על ביתור וחבור מחדש מופיע לא רק במיתוס השמאני, אלא גם במיתוס המצרי על אוזיריס, במיתוס היווני על דינוסוס, ובמיתוס האלכימי שכולל בו את שלב הביתור. ראו נצר (2004) עמ' 212-213.

לחומרי השיקוי מאפשרי המסע התייחסו בתרבויות הקדומות כגוף האל שהאדם בולע ומתמזג איתו. לכן גם חוו את הגנת האל במסע לקראתו והמסע עצמו היה בעל משמעות. הבעיה היא, בימינו, שהפטריה שהיתה פעם אל הפכה לסתם סם, ואלוהים, כפי שפרויד לימד אותנו, הפך לסתם אשליה. המתנסה החילוני בן זמננו, שכבר אין לרשותו את המיתוס השבטי והדתי של תרבותו הוא, ובוודאי שאין לרשותו את המיתוסים של התרבויות האחרות, הינו נטול כלים להתמודד עם העולם האחר שעשוי להופיע בחזיון או בחלום, ולכן הלא-מודע עשוי להציף אותו בכאוס.

דרך חשובה להישמר מההצפה הכאוטית היא שמירת היכולת לזכור את החוויה ולתעד אותה לאחר מכן. במצב כזה אין התמוססות מלאה של התודעה, והתודעה החוויה היא הזוכרת ומעבירה את החוויה לביטוי מילולי בשובה מהמסע. ברור שכל מי שחווה חוויה מיסטית-שמאנית ותאר אותה, למרות שתמיד אומרים שאינה ניתנת לתאור, שמר חלק מתודעת האגו המתבוננת בתוך המסע, ולא לגמרי התמזג באינסופי. אלמלא כן לא היה יכול בשובו לתאר חוויה זו.

הלנר אשד (2005: 59) מצטטת את דברי רשב"י שאומר: "ועוד אני יודע שפני מאירים, ומשה לא ידע ולא הסתכל/הבין, שכתוב: 'ומשה לא ידע כי קרן עור פניו'" (זוהר, ח"ג, קלב, ע"ב). היא אומרת שדבריו אלה מאפיינים את עמדתו הרדיקלית של הזוהר, שלא רק טוען לגבי אפשרות האדם להיות בחוויה וגם להיות מודע לה, אלא גם מעדיף עמדה כזו על פני היות בחוויה כשלעצמה.

חלומות גדולים בעלי צביון של התנסות מיסטית-שמאנית

ב'ספר החזיונות' של המקובל ר' חיים ויטאל, תלמידו של האר"י (2006: 77-75) הוא מספר על חלום בו עלה לשמים והגיע לגן העדן ולמד שם עם מלאכים לרגלי אלוהים ורצה להשאר שם. אבל אלוהים אמר לו שעליו לשוב למטה לעסוק בתורה ומצוות, כי "עדיין בחור אתה... וצריך אתה לחזור שם להשלים נפשך ובקץ ימיד תבוא פה".

לפנינו התבנית המשולשת של יציאה התנסות ושיבה, הסכנה להתמכר לעולם המיסטי ולאבד אף את החיים – כמו "הציץ ומת" בכניסה לפרדס, וקיומו של מרכז השגחה פנימי של העצמי שמנחה אותו לצאת בשלום עם משימה. ר' חיים ויטאל ראה עצמו מיועד להיות משיח, לכן היה זקוק להנחיה ששומרת על נפשו במציאות של העולם הזה.

חלומות גדולים בעלי איכויות של התגלות-על, שיש בהם את שלושת השלבים של כניסה, התנסות ויציאה מבוקרת, מובאים אצל בילו (2004: 25-52)³³. בחלומות אלה, החולם, אדם פשוט מבית שאן, נכנס לגן עדן ומקבל יעוד לשמור על המקום הקדוש, מקום של צדיקים, שהוא בביתו שלו. בילו מבאר את המשמעות של החלומות בהקשר של הסמלים התרבותיים של עולי מרוקו, ואת הקפלה החברתית של סביבתו את משמעות החלום כפשוטו. ובו בזמן בילו מבאר את המשמעות הפסיכולוגית האישית של חלומות אלה עבור החולם: חלומות אלה העניקו מעמד רב ערך לאיש שהיה בשולי החברה ובמצוקה חרדתית, וכך חוללו בו תהליך ריפוי.

אדם בן ימינו, כשאין לו תמיכה חברתית שמקבלת את המסר השמאני כאמת ממרומים, חשוב שיבין את המשמעות הסמלית של החלומות הגדולים והחזיונות, ואת משמעותם בחייו העכשוויים, ולא יתרגם אותם קונקרטיים.

חלום עכשווי, שסופר בסדנת חלום ושירה, שיש בו סמלים של עליה שמאנית: "אני נוסע עם בני משפחתי, אשתי ושלושת ילדי. פתאם בתי בת ה-16 נעלמת. אני מחפש אותה ולא מוצא. ואז פתאם

³³ המאמר מופיע גם בספרו של בילו - שושביני הקדושים (2005)

אני בשמים ומלאך נותן לי פרח. אני שואל, למה אתה נותן לי פרח. אני רוצה את בתי. והוא אומר – זה בסדר, קח את הפרח. אני חוזר לארץ ואז מהפרח גדלה בתי מתינוקת לילדה ונערה".

האיש איבד קשר עם בתו, או עם בת-נפשו – היסוד הנשי הרגשי בנפשו (האנימה). ההעד-האבדן הוא סיבת החיפוש. הכניסה של החולם, איש מחשבים, לעולם שירה וחלום מבטאת את תהליך החיפוש. נפשו מחפשת את מה שאבד לה. הוא עולה לשמים – שמסמלים מחוז רוחני לא-מודע, למפגש עם המלאך הפנימי – מורה דרך נציג העצמי, שמנחה אותו, ומעניק לו את הפרח הנשי, שמאפשר את פריחת הנשמה הנשית בנפשו, ואפשרות של קשר מחודש עם הנשים בחייו. יש כאן עליה ושיבה עם שינוי פנימי.

השיבה הנכונה מחייבת הטמעה של המשמעות של החוויה ותרגום של התכנים הארכיטיפיים לחיים האישיים של החולם. מעניין שבחלום הזה השלב הראשון הוא אישי-ביוגרפי; יחסי החולם עם בני משפחתו. השלב השני הוא מפגש עם תכנים סמליים מהלא-מודע הקולקטיבי: השמים, המלאך והפרח. השמים מסמלים את הטריטוריה של התודעה האחרת, כעין לא-מודע רוחני מעניק את מתנותיו, המלאך הוא כאמור, סמל העצמי, והפרח הוא סמל של העצמי ושל נשיות כאחת. השלב האחרון משיב את החולם אל המציאות הביוגרפית של חייו, ובו הפרח הופך לבתו התינוקת שגדלה לנערה. באופן כזה, כבר בחלום עצמו מתרחשת הטמעה של המשמעות הארכיטיפית לחיים המציאותיים.

במקרה הבא, איש במצוקה גדולה של תחושת החמצת חייו חלם שאלוהים מראה לו שרביט של אור. הוא התעורר בתחושה עזה של התרגשות ומייד פרש את החלום שהוא משיח שקבל שליחות מאלוהים. אילו יכל להבין את המשמעות הסמלית של החלום, היה מבין שהעצמי שולח לו אשור לכוח הוצאה לפועל גברי-רוחני שהשרביט מסמל, ושההשגחה הפנימית, שנחווית כאלוהית, מכוננת אותו ומסייעת לו. אולם הוא תרגם את החלום באופן קונקרטי שגוי והאמין שהוא המשיח, ונכנס למצב מאני. לא חלף זמן רב והוא נכנס לדכאון כבד. האיש הציץ לפרדס ונפגע, ונשברו כלי הנפש שלו. הסכנה בהפלגות ארכיטיפיות היא כשאין תרגום מתווך בינן לחיים האישיים של החולם. לעתים בגלל אי יכולת לסימבוליזציה. יכולת לסימבוליזציה היא כלי תודעתי שמאפשר להבין את הלא-מובן ולהכיל אותו.

סרטים תעודיים

התודעה האנושית פיתחה כוחות ריסון ווויסות רציונליים שמעמעמים את הנגישות שלנו לחוויות עוצמה ראשוניות שאולי היו אי פעם ברשותנו. אנחנו שבים ומחפשים אותן בתרבויות רחוקות. אתייחס כאן לקטעי סרטים תעודיים בהם רואים את מה שיש לנו ללמוד מהשמאנים המקורי שעדיין קיים, כדי לפתח את אפשרויות הריפוי, ולהרחיב את התודעה ואת מרחבי העצמי שלנו.

ריפוי שמאני של חייל ששב מויאטנם

בקטע סרט מתכניות הווידאו על יונג, רואים ריפוי שמאני של חייל ששב מויאטנם, והטרפיה הרגילה לא עוזרת לרפא את החוויות הפוסט-טראומטיות שלו. בטקס השמאני, השמאן שר, מתפלל ומתופף, מסמן עיגול סביב החולה, מכניס את המטופל למצב סוגסטיבי, כעין מצב תודעה אחר, ואז המטופל רואה בחזיון את הנשר שהוא חית הטוטם של השבט, והתגלותו רבת העוצמה מאפשרת לו להחלים. ההזדהות עם הטוטם, כסמל עצמי קולקטיבי, מאפשרת לחייל להתאושש מחרדותיו, מתוך גיוס כוחות העצמי האישי והקולקטיבי – הישות שמסמלת את הלכידות הפנימית שאיבד קשר איתה בחוויה הפוסט-טראומטית. הטקס השמאני מאפשר לו גם לשוב ולהתחבר ללא מודע התרבותי שלו, שהוא ערש הנשמה שלו וערש השייכות האוטנטית שלו.

טקסי כת הבואיטי באפריקה

בהקלטת סרט שמתעד טקסים של כת הבואיטי באפריקה מתוארת כת זו שמשלבת אלמנטים של דתות אפריקה והנצרות. לפני הטקס הם מבקשים מצמח האובוגה רשות להשתמש בו. הם אוספים ענפים וזרעים של צמח האובוגה שמאפשר טרנס חזק שמאפשר את כניסת הרוחות הטובות. אז טוחנים אותם היטב, ומכינים אבקה שמכניסים לפה. טקס זה מזכיר את טקס המיסה הנוצרי של אכילת לחם הקודש. האגדה אומרת שישו מת לפני שהספיק לתת לאפריקאים את תורתו, לכן העניק להם את צמח האובוגה כדי שיכירו אותו דרך אכילתו.

בכת זו יש הררכיה של בעלי מעמד ויכולת להכנס למצב טראנס שמאני. יש חניך, מדיום ומכשף, ויש גם אדם שתפקידו לרשום את מה שאומר המכשף או המדיום בעת היותם בטראנס. הטקסים של כניסה למצב טראנס שמאפשר קשר עם הרוחות מראים סדר מוגדר מאד של פעילות טקסית. גם המקדש וגם הטקסים מהווים הגנה מובנית בפני הרע והקדוש כאחת, ומאפשרים תחושת שליטה עליו. הם מהווים תיחום במקום ובזמן לכוחות הלא-מודעים ועל ידי זה משחררים את שאר המקומות והזמנים משליטת כוחות אלה. בטקס יש תהלוכה שכוללת צעדי ריקוד ושירה ונגינה. כל משתתף יודע יפה את תפקידו והתנהגותו בטקס. גם הכניסה למחול הסיחרור הטרנאנסי היא בעיתוי מסוים מאד. הטרנאנס מתאפשר הודות להשפעת סם משכר שהם לוקחים, אבל גם הטקס עצמו מעודד כניסה למצב ראשוני.

נראה שיש בטקסים אלה מודעות רבה לצורך בהגנה של הנפש מפני עוצמות הכוחות ומפני ההשפעה המזיקה. לכל פעולה טקסית יש משמעות סמלית-קונקרטית כאחת. המשתתפים יודעים הכל מראש. לכן הטקס עשוי בסדר מובנה ומדויק מאד. ההבניה מונעת כאוס ורגרסיה למצבי טרוף בעקבות הטרנאנס. וחלק גדול מהטקס מיועד להגנה מפני כוחות ההרס של הרוחות, כמו טיהור בהתזת מים והעברת לפיד אש.

האל המגן מפני כוחות הרע נכנס לגוף מכשף בכיר שנכנס לטרנאנס עמוק. בינתיים בכירי המכשפים בולעים סם ומתקשרים עם הרוחות. החניכים רוקדים ומתפללים בחברת רוחות ידידותיות, כשלכל אחד יש רוח אחרת. בטקס מנגנים אנשים שמיועדים לכך בנבל הקדוש שנגינתו מעבירה את כוחו של האל הראשי. כלומר, הנבל מקשר עם הכוח המרכזי של הנפש, שהוא הכוח של העצמי השבטי שפועל ככוח מלכד ושומר על השלמות הפנימית. כוח זה מסומל בטקס גם על ידי העמוד המרכזי שרוקדים סביבו.

ניתן לראות שסמלי המרכז של העצמי, יחד עם ההגנות של ארגון צורני מובנה של עצם מהות הטקס, מאפשרים לחניכים ולמדיומים להבחין בין השדים המזיקים לבין הרוחות הטובות. כלומר, בין הכוח המזיק של הלא-מודע לבין כוחו החיובי.

לפנינו דוגמה לשמאניזם מהסוג הפסיבי שמקבל אל תוכו את האל לעומת סוג שמנאיזם-מיסטי פעיל של מסע אל טריטורית האל והרוחות.

חניכת התבגרות של נער אינדיאני

בסרט שמתעד טקס חניכה של נער אינדיאני בן זמננו, האב לוקח את בנו למסע במרחבי אמריקה באזורים בהם גרו אבותיהם ובאתרים המקודשים להם. הוא מספר לבנו על החיזיון של השמאן האינדיאני בלק אלק, על העץ המקודש והמעגל הקדוש, ואומר לבנו שנצר מהעץ הזה עדיין קיים, ועליהם להיות במעגל המקודש שלו. הנער מתנסה באהל זיעה. ההתנסות באהל זיעה עם חום מירבי ומחסור בחמצן יוצרת שינוי מצב תודעה. כשהוא באהל הוא "רואה" בו את קרוביו, וגם נחש וצורות נוספות שהן סמלי השבט. השמאן מספר לו שגם הוא ראה נחש בחניכה שלו. הסיבה לחניכה היא שהנער רואה כל הזמן רוחות סביבו ומפחד מהן. מגיל צעיר הוא מפחד להכנס למקומות כי חש שיש

שם דברים. השמאן מסביר לו: "הרוחות מקבילים למלאכים, הם יצורים מבראשית, הם באו מהאינסוף ויהיו עד האינסוף והם יודעים הכל. אנחנו רוצים לדעת הכל. יש דברים שהם אומרים לי. אינך צריך לדעת הכל". והשמאן מסביר: "אינני רוצה שיפחד מהמתת שקיבל. ככל שילמד ויבין יפחד פחות. אולי הפחד לא יתפוגג אבל ידע מה עומד מולו." יש כאן היפוך משמעות פרדוקסלי. במקום לראות את הפחד כחלק בעיתי בנער, הוא מקנה לו משמעות הפוכה, של יכולת חיובית. של פתיחות אל הכוחות הגדולים אשר מאפשרת לו חישה רגישה ויכולת לקלוט דברים חיוביים משם.

הייתי מנסחת זאת כך: מגמתו של השמאן לתרגם ולהתמיר את הפחד הקיומי המצמית ליראת המסתורין של האינסופי-האלוהי, אשר מעניקה משמעות קיומית. וקמפבל אומר: "במקום לשחרר את הנער מן האלוהיות, השמאן מסגל אותו אליה". קמפבל (1998: 117) מצטט בהקשר זה את ניטשה שאמר - "היהר פן בגרשך את השטן, תגרש את הדבר הטוב ביותר שישנו בתוכך". יונה וולך (1990:85) מתארת התרחשות כזו בספור שלה על הדרקון העצבני שהיה זורק אש ושורף כל מי שהתקרב אליו מרוב פחד, ובהמשך למד להשתמש באש שלו כלהטוטן זורק אש בקרקס: "הפחד שלו היה תוצאה של דחף נדיר, עניין גדול בדברים וכישרונו היוצא דופן לכתיבה ואמנות. הוא הקדים את הדרקונים האחרים בעיסוקיו ופחדו היה הדבר היפה ביותר שבו. הוא לא היה יכול להיות כמותם, היה בו דחף לדברים אחרים."

השמאן לא מתחקר את הנער על חייו האישיים, לא מתייחס לפחדיו כאל ביטוי למה שאנחנו היינו רואים בו – את הפחד מיצור המיניים-תוקפניים שעולים ביתר שאת בהתבגרות ובמערכות יחסיו עם הוריו וסביבותיו. מגמתו אינה להביא את הנער למודעות עצמית שמאפשרת לפגוש את הלא-מודע האישי, אלא לאפשר לו לחיות בשלום עם פחדיו, ולתרגם אותם למתת של רגישות יתירה שקיבל. מגמתו שהנער יכיר שיש לו קשר בלתי אמצעי עם מה שאנחנו מכנים הלא-מודע הקולקטיבי, עם מערכת כוחות – ישויות שבנו ומעבר לנו שאין לנו נגישות אליהם אלא במצבים מיוחדים וחריגים, ועם היכולות הבלתי נתפסות שקימות בנפש האדם ושנחלצות לעזרתו. ההתנסות באהל הזיעה מאפשרת לנער לפגוש ישויות אחרות באופן מוגן ולגיטמי ומותאם לסמלי השבט. עד כה הנער פגש אותם בפחדיו כמשהו מעורפל, נטול משמעות ומאיים בלבד.

מפגש עם שמאן וחלום קוסמי

בסרט תיעודי (בסדרה 'מעגל האש') על שני אחים אמריקאים שנוסעים-נוודדים ברחבי אינדונזיה. מתואר מסע שלהם אל עמקי הג'ונגל כדי לפגוש שבט נידח שאיש לא יודע היכן הוא. הם יוצאים למסע ממושך ומפרך, מלא תלאות ומכשולים, מוצאים מורה דרך שאחרי ימים רבים מביא אותם לאנשי השבט, שם הם שוהים זמן ממושך וקונים את אמונם. בהדרגה בני השבט מגלים להם את אמונתם. בני השבט מאמינים ששפתם המיוחדת נובעת מטראנס, והיא קיימת מלפני הלידה ואחרי המוות.

בני השבט מאמינים באל אפינג, ואת סמל האל מקעקעים על גופם של הצעירים. זו כעין הכנה טקסית, כחניכה לקבלת הידע הסודי של השבט. הסמל הוא צורה מורכבת שמשלבת בה תנועה ספירלית ומנדלה, שהם סמלי העצמי.

מספרים להם שלרגלי הר הרוחות גר נאניט, השמאן, הכהן האחרון של הדת, רופא ופילוסוף של העדה, מכיר צמחי מרפא ויש אנרגיה ריפוי בידיו. בני השבט מאמינים שבכולנו נמצא 'משוטט החלומות'. משוטט החלומות יכול לנוע דרך הצמרת של עץ החיים, שהוא גוף האל אפינג. האל מדבר דרכו והשמאן יכול לשמוע. נערך טקס מיוחד עבור שני הצעירים, כדי לעורר את המשוטט בחלומות שלהם. השמאן חווה שאחד מהם יחלום חלום מיוחד תוך כמה ימים. ואמנם אחד מהם מספר: "חלמתי שהייתי בעץ ענקי שנמתח מחוף אל חוף בבורנאו. מסביב יצורים שעלי לפחד מהם, או

שעליהם לפחד ממני, אך ראיתי עצמי בכל אחד מהם, וכולם היו חלקים ממני. בדרכנו בחזרה מהשבט הרגשתי שיהיה בסדר, שמישהו שומר עלינו. בכל מקום שנהיה אנו נושאים את אפינג בקעקוע כתזכורת לעץ היחיד". אחר כך הם מספרים שבבאלי עץ הבניאן מקשר בין שמים וארץ ורואים בו לעתים מלאכים יורדים לרחוץ בבריכות.

כמה מתאים כאן שירו של המשורר המלזי מוחמד חאג' סאלח³⁴ כותב:
 "על פסת עלה עור / מתכנס העולם כולו, סדור כמו בראשיתו... / בתוך העלה / יש הר / בתוך ההר
 יש עץ בניאן / בתוך עץ הבניאן יש יער / בתוך היער צפור מציצת // ... בתוך העלה נחבאים
 סמלים... / הדרכים מובילות אל הידע. / הידע שולח את שורשיו. // בתוך היער נערמים עלים. /
 בתוך העלים צומח עולם. / בתוך העולם יש יער / בתוך היער – עלה."

אנחנו רואים שהתודעה השמאנית מביאה לחולם, דרך נפשו שלו, דרך החלום הגדול שנעור בתוכו, את חידוש הקשר עם הלא-מודע הקולקטיבי שקיים "לפני הלידה ואחרי המוות" של כל יחיד. הרי זה כמו הניסוח של השמאן האינדיאני שאמר ש"הרוחות באו מהאינסוף ויהיו עד האינסוף". הלא-מודע הקולקטיבי שולח את החלומות שמשוטטים בנו. החלום הגדול הזה מבטא חיבור עם המציאות המאוחדת (unitary reality), עם היקום ועם כוליות העצמי הגדול הקוסמי שמעבר לעצמי היחיד. הרב קרליבך אמר שאנשים אינם הולכים לבית הכנסת לא בגלל אינם רוצים קדושה אלא בגלל שאינם מוצאים אותה בבית הכנסת. המסע של הצעירים אל לב הג'ונגל, אל שבט עתיק שחי את העתיק בנפש, מביא אותם למצוא מה שלא ידעו שנפשם מחפשת; את החוויה הנומינזית של מגע בלתי אמצעי עם הטבע, ההוויה ופנימיות הנפש, ואת לב הקדושה, שהיהדות מכנה אותו 'עתיק יומין'.

שני האחים באים מטריטוריה של התודעה המערבית אל טריטוריה של תרבות עתיקה, שעדיין חיה בקשב אל הסמלים העתיקים של הנפש, כלומר, אל טריטוריה של הלא-מודע הקולקטיבי. הם עושים את המסע המשולש, של עזיבת הטריטוריה המוכרת להם, התנסות במפגש ושיבה חזרה, כשהם מביאים לנו את חוויתם כאוצר נפשי שנועד לחברה כולה. הם מוגנים על ידי סמל העצמי של השבט, סמל האל אפינג שחקוק על גופם, חקיקת קעקוע זו מבטאת את הקבלה וההפנמה של האל, כעין ברית עם האל של השבט³⁵.

בדוגמאות שהבאתי כאן חוזר המוטיב של סמל עצמי קולקטיבי שמהווה הגנה לאלה שחוצים את הסף. סמל זה הוא או הטוטם-האל, העמוד או העץ. העץ מסמל את העצמי. גזע העץ, כמו העמוד, מסמל את הציר המרכזי – את ציר העולם, שמחבר בין שמים וארץ, בין הבטי הנפש השונים. את ציר האני-עצמי. בחווית ההמראה שלו, השמאן "מטפס" על העמוד המרכזי או העץ כדי להגיע למרומים.

הגזע מחבר בין ריבוי השורשים וריבוי הענפים, כך שלפנינו סמל של איחוד הריבוי. העץ הוא סמל העצמי³⁶ האורגני כישות מתהווה וצומחת שיונקת מהמעמקים ושואפת למרומים.

מריון מילנר (2006: 220) מביאה ספור על אדם שתאר ביומנו איך הלך בדרך והרגיש חולה וחלש כאילו שסופו קרב. הוא נשכב ומצא עצמו בווה בעץ צפצפה שמעליו, ואז ישב וצייר אותו לכל פרטיו, ואז חש התרגשות רבת עוצמה כאילו הבין את כל העצים, וכשסיים חש שכוחו שב אליו ויכל להמשיך במסע. אני רואה בהתנסות זו חוויה דומה לחווית אחדות היקום דרך עץ העולם, שחו

³⁴ תרגום גיורא אלירז. הארץ. 2.5.08

³⁵ כפי שבטקסי חניכה של ההתבגרות יוצרים קעקוע של הטוטם השבטי בגוף החניכים. אצלנו – הברית עם האל גם היא מקועקעת בגוף, בטקס ברית המילה.

³⁶ ראו נצר (2004) עמ' 350.

גם הצעיר בסרט התעודי באינדונזיה, וגם השמאן האינדיאני בלק אלק. במקרים אלה התרחשה חוויה שמאנית עצמית של חבור עם האנרגיה הפנימית, ועם כוליות העצמי האישי והקוסמי כאחת.

וכך מתואר הצדיק בתהלים א: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים... כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה, והיה כעץ שתול על פלגי מים, אשר פריו יתן בעיתו ועלהו לא יבול". הצדיק החסידי מזוהה עם העץ שמזוהה עם עמוד העולם, העמוד המרכזי של הקהילה היהודית, וציר התווך בין היחיד בקהילה לבין אלוהיו, כלומר, הוא מסמל את העצמי הקבוצתי-קהילתי-קולקטיבי.

*

בעת שהתקנתי את דברי אלה לדפוס, חלמתי שעומד לפני איש שמהלך ונושא דבריו בנאום ארוך, על מהות העצמי. בחלומי אני נלהבת ומנסה לעקוב אחר דבריו ולזכור אותם, משום חשיבותם הרבה. אבל אז אני אומרת לעצמי, מה זה בעצם חשוב מה הוא אומר, העיקר שיש לו את הידיעה של מהות העצמי. הוא נעצר. ואז אני רואה שלידי יש קופסה סגורה קטנה עם מעט אבקה לבנה, אני יודעת שזו אבקת סם שמאפשרת חווית-על, שנחווית כחוויה טרנצנדנטית של כוליות העצמי. אני רואה אותו עומד על קו האופק בתפר בין אור לחושך, גבו מואר ופניו אל האפלה. ביקיצי ידעתי שזה חלום חשוב, אף על פי שאיני יכולה עדיין לנסח מה משמעותו. מכל מקום החלום מעביר את ההדגש מהדבור על עצמיותנו, אל החוויה עצמה, בהיותנו בתפר בין אור לחושך, ובעומדנו נוכח האפלה הגדולה, הבלתי נודעת לעד.

מקורות

- אורפז, יצחק. 1982. הצליין החילוני. תל-אביב. הקבוץ המאוחד.
- אידל, משה. 1988. החוויה המיסטית אצל אברהם אבולעפיה. שוקן.
- אידל, משה. 1993. קבלה הבטים חדשים. שוקן.
- אידל משה. 2000. החסידות בין אקסטזה למאגיה. שוקן.
- אלשטיין יואב. 1998. האקסטזה והספור החסידי. אוניברסיטת בר-אילן.
- בילו יורם. 1993. ללא מצרים – חייו ומותו של ר' יעקב ואזנה. מאגנס.
- בילו יורם. 2004. המסע לגן העדן: כוחם המרפא של סמלים באספקלריה יהודית. בתוך: החיים כמדרש. עיונים בפסיכולוגיה יהודית. ידיעות אחרונות.
- בילו יורם. 2005. חולמים מרפאות וצדיקים בספר העירוני בישראל. הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- הלנר-אשד מלילה. 2005. ונהר יצא מעדן. על שפת החוויה המיסטית בזוהר. עלמא-עם-עובד.
- ויטאל חיים. 2006. ספר החזיונות. ערך משה פיירשטיין. הוצאת יד בן-צבי.
- יונה וולך יונה. 1990. אור פרא. פיוט. הוצאת איכות.
- מגד נחום. 1998. שערי תקווה ושערי אימה. שמניזם מאגיה וכישוף במרכז ודרום אמריקה. מודן.
- מיליה דיאנה. 2006. טפול באמנות באנשים הפוצעים את עצמם. תרגום אלה רבינוביץ'. הוצאת אח.
- מילנר מריון. 2006. טרופו הכבוש של האדם השפוי. תרגום דנה רופין. עריכה מדעית איתמר לוי. תולעת ספרים.
- נהר אנדרי. 1999. נבואה ונביאים. מהות הנבואה. תרגום מיכאל בר-צבי. מאגנס.
- נוימן אריך. 1966. משבר והתחדשות. תרגום יונה שטרנברג. שוקן.
- נוימן אריך. 2007. האדם המיסטי. תרגום יואב ספיר. עריכה מדעית ומבוא אבי באומן. רסלינג.
- נצר רות. 2004. המסע אל העצמי – אלכימית הנפש – סמלים ומיתוסים. מודן.
- נצר רות. 2004 ב. אלכימית הנפש ושאמניזם. חיים אחרים. אפריל 2004.
- נצר רות. 2008. הקוסם, השוטה והקיסרית – קלפי הטארוט במעגל החיים ובתרפיה. מודן.
- נצר רות. 2008 ב. השלם ושברו - מאמרים על ספרות, סמל ושירה. כרמל.
- פדיה חביבה. 2002. המראה והדבור. עיון בטבעה של חווית ההתגלות במסתורין היהודי. לוס-אנג'לס: הוצאת כרוב.

- קוהוט היינץ. 2007. פסיכולוגית העצמי וחקר רוח האדם. תרגום צילי זוננס ואלדד אידן. תולעת ספרים. והאגוד הישראלי לפסיכולוגית העצמי.
- קמפבל, ג'וזף. 1998. כוחו של מיתוס. תרגום מתי בן יעקב. מודן.
- שלום גרשם. 1976. הבלתי מודע ומושג קדמות השכל. מתוך: דברים בגו. חלק שני. עריכה אברהם שפירא. עם-עובד.
- שלום גרשם. 1977. פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה. מוסד ביאליק.
- Bion W.R. 1988. Attention and Interpretation. London: Karnac Books.
- Bernstein S. 2005. Living in the Borderland. Routledge. London.
- Campbell Joseph. 1975. The Hero With a Thousand Faces. London: Abcus.
- Halifax Joan. 1982. Shaman - The Wounded Healer. London: Thames and Hudson.
- Jung Carl Gustav .1978 .Aion. C.W.9. N .Y: Princeton University. Bollingen Series .
- Strickholm Stefan. 1983. Synchronicity and Chaos: Vision And Outer Reality in Black Elk Speaks. Psychological Perspectives. Vol. 14. no. 1. Los – Angeles: C.G. Jung Institute.
- Eliade Mircea.1964. Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy. New York: Pantheon

רות נצר היא אמנית, משוררת, מבקרת וחוקרת ספרות, פסיכולוגית קלינית יונגיאנית ומדריכה בכירה, מלמדת בבית הספר לפסיכוטרפיה יונגיאנית. חברה ומורה בחברה היונגיאנית החדשה. כותבת מאמרים בתחום התפר של פסיכולוגיה ספרות ואמנות.

ספרי עיון: 'מסע אל העצמי-אלכימית הנפש- סמלים ומיתוסים' (מודן. 2004).

'הקוסם, השוטה והקיסרית – קלפי הטארוט במעגל החיים ובתרפיה' (מודן 2008).

'השלם ושברו' (מאמרים בחקר הספרות. מבט ספרותי-פסיכולוגי) יראה אור בקרוב בהוצאת כרמל.

פרסמה שמונה ספרי שירה, עליהם זכתה בארבעה פרסים ספרותיים.